

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

İlk Dönem Hadis Tartışmaları

First Period Hadith Discussions

Yazar: Ali KAYA¹

(İstanbul: MÜİF Yayınları, 2017, 544 sayfa)

ISBN: 6058316805

Erkan BENLİ

ORCID: 0000-0003-0690-8397

Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul/Türkiye,

erkanbenli77@gmail.com

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received: 02.10.2020 Düzeltme/Revised: 13.12.2020 Kabul/Accepted: 13.12.2020

Atıf / Cite as: Benli, E. (2020). İlk Dönem Hadis Tartışmaları Kitap incelemesi (Ali Kaya). Antakiyat, 3 (2), 331-336

Öz:

Ehl-i hadis ile Ehl-i re'y Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkmış temel iki akımdır. Tarihte aralarında birçok konuda tartışma olmuş ve bunların bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. İnsanın algı ve yorumlamasından doğan bu gruplar, yer yer diğerinin görüşlerini kabul etmeyerek, birbirlerini tekfir dahi etmişlerdir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda bu görüşlerin birbirlerine üstünlük elde ettiği veya düşüş yaşadığı görülmektedir. Nitekim Abbâsî halifeleri tarafından desteklenen Mu'tezile'nin çeşitli yaptırımlarını, Ehl-i hadis'in önderi kabul edilen Ahmed b. Hanbel (v. 241/855)'in hayatında görmek mümkündür. Eserde söz konusu bu grupların ileri gelenlerinden Bişr el-Merîsî (v. 218/833) ve Osman b. Saîd ed-Dârimî (v. 280/894) arasındaki ihtilaflar klasik kaynakların aktardıkları nispette değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bişr el-Merîsî, Osman b. Saîd ed-Dârimî, Ehl-i hadis, Ehl-i re'y, Mu'tezile.

¹ Bu araştırma sürecinde TR Dizin 2020 kuralları kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma "Etik Kurul İzni" gerektirmeyen bir çalışmadır.

Abstract:

Ahl-i hadith and Ahl-i ra'y are two main movements that emerged after the Prophet. There have been discussions on many issues in history, and some of them have survived to the present day. These groups, which were born out of human perception and interpretation, sometimes rejected the views of the other and even dismiss each other. Considering the conditions of the period, it is seen that these views gain superiority or decline over each other. As a matter of fact, it is possible to see the various sanctions of Mu'tazila supported by the Abbasid caliphs in the life of Ahmed bin Hanbal (d. 241/855), who is accepted as the leader of the Ahl al-hadith. In the work; Bişr el-Merîsî (d. 218/833) and Osman b. The disputes between Saîd ed-Dârimî (d. 280/894) were evaluated according to the classical sources.

Keywords: Bishr al-Marîsî, Osman b. Saîd ed-Dârimî, Ahl-i hadith, Ahl-i ra'y, Mu'tazila.

Akıl ile naklin sınırlarını tespit meselesi; İslâm düşünce tarihinin, güncelliğini kaybetmeyen tartışma konusudur. Kitap ve Sünnet'i anlama, yorumlama, hayata tatbik etme konularında ilk devirlerden itibaren farklı anlayış ve yaklaşımların bulunduğu bir gerçektir. Özellikle Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında bu iki esas üzerinde farklı yaklaşımların tezahür ettiği söylenebilir. Kitap ve Sünnet'in anlaşılması, yorumlanması ve uygulanması etrafında şekillenen bu tartışmaların sonucunda, lafızci (Ehl-i hadis) ve te'vilci (fıkıh alanında Ehl-i re'y; akâid alanında Mu'tezile) olmak üzere iki temel yaklaşım ortaya çıkmıştır.

Hicrî III. asır, Ehl-i hadis ile kelamcılar arasındaki ihtilafın yoğunlaştığı bir zaman dilimine denk gelmektedir. Vâsil b. Atâ (v. 131/748) hocası Hasan-ı Basrî'den (v. 110/728) ayrılmış ve kendisinden önce hocasının ve başkalarının gündeme getirmedığı kelâmî görüşleri dile getirmiştir. Kurucusu sayıldığı Mu'tezile mezhebi, onun ve takipçilerinin kelâmî görüşleri ile uzun yıllar İslâm düşünce ve kültür tarihini meşgul etmiştir. Mu'tezile mezhebi sıfat, fiil-amel, mihne olayı gibi hususlarda kelâmî tartışmalara girmiştir. Bu konuda büyük destek veren Abbâsî halifesi Me'mun (v. 218/833) sayesinde Mu'tezile'nin düşünceleri yayılma alanı bulmuştur. Bu destek çerçevesinde bazı halifeler halk üzerinde büyük baskı kurmuşlardır. Bunların başında da *Müsned* müellifi Ahmed b. Hanbel gelmektedir.

Bu zorlu süreç, hadis ilmi açısından önemli telif ve tasnif çalışmalarının yanında pek çok tartışma ve görüş ayrılıkları ve fırkaların zuhur ettiği dönemdir. Bu tartışma, zaman zaman resmî görüşü kabul etmeyen âlimlerin tutuklanarak hapse atılmasına, baskı ve işkencelerle kabule zorlanmasına kadar varmıştır. Bu araştırma söz konusu dönemde, biri *Mu'tezile* diğeri *Ehl-i hadis* olmak üzere iki farklı anlayışın temsilcisi olan âlimlerin tartıştığı konuları tespit ve değerlendirme çalışmasıdır. Söz konusu fikrî ve siyasî tartışmaların başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere temel hadis kaynaklarının yazıldığı dönemde gerçekleşmesi, sözü edilen eserlerin yazıldığı fikrî ve siyasî arka planı ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Bu araştırmada söz konusu tartışmalar iki tarafın temsilcileri konumunda olan Bişr el-Merîsî ve Osman b. Saîd ed-Dârimî çerçevesinde ele alınmıştır. Bu âlimler aynı dönemde yaşamışlar ve farklı disiplinleri temsil etmişlerdir. Ehl-i re'y ve Ehl-i hadis gibi iki farklı anlayışın temsilcisi olan Bişr el-Merîsî ile Osman b. Saîd ed-Dârimî'nin tartışma konuları hadis ilmi açısından önemlidir. Araştırmada söz konusu tarafların görüşleri giriş ve üç bölümde

değerlendirilmiştir. Girişte konu ve önemi, araştırmanın amacı ortaya konulmuş, metot ve kaynaklar hakkında bilgi verilmiş ve araştırmanın planı zikredilmiştir.

Tarihsel ve Kültürel Arka Plan Olarak Klasik Dönemde Ekoller ve Temel Yaklaşımlar adlı bölüm başlığı altında; kavramsal çerçeve çizilerek, tartışmanın taraflarından birinin Mu'tezile diğerinin Ehl-i hadis olması münasebetiyle bu görüşler hakkında bilgi verilmiştir. Ehl-i hadis kavramıyla ilgili olması sebebiyle Sıfâtiyye, Selefiyye, Müşebbihe, Mücessime ve Haşviyye gibi kavramlar tanıtılmıştır. Mu'tezile ile ilgisi sebebiyle de Ehl-i re'y, Cehmiyye, Kaderiyye ve Muattıla kavramları üzerinde durulmuştur.

Ehl-i hadis başlığı altında; farklı düşünce kaynaklarının oluşumunda hoca-talebe ilişkisi ve bunların belirli isimlerle anılageldiği tespit edilmiştir. Daha sonra Ehl-i hadis isminin ortaya çıkış sürecine, hangi isimlerle adlandırıldığına değinilmiş ve Ehl-i hadis tabirinin kimler için kullanıldığı belirtilmiştir. Ehl-i hadis'in doğuşu, gelişimi ve temel özellikleri açıklanarak, - menşei sayılan- Hicaz/Mekke-Medine'den neşvü nema ettiği dile getirilmiştir. Sonrasında Ehl-i hadis'in ortaya çıkmasında etken olarak Ehl-i re'y taraftarlarının genişlemesi ve Emevî idaresinin sonuna doğru ortaya çıkan zındıklık faaliyetlerinin olduğu belirtilmiştir. Ehl-i hadis teriminin başta genel kullanımı olan "hadis ile uğraşan herkes" zamanla daha özel bir kullanım haline geldiği ifade edilmiştir.

Selef başlığı altında; Ehl-i hadis ile selef arasındaki ilişkiden bahsedilmiştir. Ardından *selef* kelimesinin sözlük ve terim anlamına değinilmiş ve çeşitli açıklamalar sunulmuştur. *Selef*'in temel özellikleri ve yedi görüşe (takdis, tasdik, aczi itiraf, sükût, imsak, keff ve marifet ehline teslim) sahip olduğu ve Selefiyye hakkında kullanılan tabirler açıklanmıştır.

Ehl-i re'y başlığı altında; re'y kelimesinin sözlük ve terim anlamları, fıkıh literatüründe "müçtehidin, hakkında bir nas bulunmayan fikhî bir konuda belli metotlar uygulayarak ulaştığı şahsi görüş" olduğu şeklinde açıklanmıştır. Ehl-i re'y'in doğuşu, gelişimi ve ekolleşmesi, kişiler ve görüşler bazında ortaya konulmuş ve Ehl-i hadis'ten hangi yönlerle ayrıldığı anlatılmıştır. Ehl-i re'y ve Ehl-i hadis arasındaki gerek söz gerekse fiilî rekabetten bahsedilmiş, ekollerin karşılıklı münasebetleri, etkileri ve birbirlerine bakışları ile ilgili Ahmed b. Hanbel'in "Şafiî gelip de aramızı bulana kadar biz Ehl-i re'y'e onlar da bize lanet edip duruyordu" sözüyle desteklenerek aralarındaki rekabet tasvir edilmiştir.

Mu'tezile başlığı altında; Mu'tezile hakkında, kendileri ve muarızları tarafından anılan çeşitli isimler ve bu isimlerin anlamları açıklanmıştır. Mu'tezile'nin sözlük ve terim anlamları verilmiş ve dört farklı görüş anlatılmıştır. Ardından doğuşu, gelişimi, fikrî temelleri ve mezhebin görüşlerine pek çok hususta kaynaklık etmesi bakımından Cehmiyye, Kaderiyye ve Mürcie firkaları hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Bu bölümde Mu'tezile'nin doğuşu ve ne zaman ortaya çıktığına dair ihtilaflar ele alınmıştır. Mu'tezile'nin görüşlerini kimden aldığı ve temel görüşleri olan tevhid, adalet, va'd ve va'id, el-menzile beyne'l-menziletayn ve emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ele alınıp

açıklanmıştır. Mu'tezile'nin önde gelen temsilcileri başlığı altında Basra Mu'tezilesi, Bağdad Mu'tezilesi ve mezhebin önde gelenleri hakkında bilgi verilmiş ve iki mezhebin arasındaki farklılıklar anlatılmıştır.

Tartışmanın Yaşandığı Sosyo-Kültürel Ortam ve Tartışmaların Tarafları bölüm başlığı altında; Tartışmanın yaşandığı sosyo-kültürel ortam hakkında bilgi verilmiş ve taraftarlar tanıtılmıştır. Burada siyasî ve toplumsal yapı özetlenmiş, ilmî ve kültürel yapı değerlendirilmiştir. Ayrıca tartışmanın taraflarını oluşturan Bişr el-Merîsî, Osman ed-Dârîmî, Abdülaziz el-Kinânî (ö. 240/854 [?]), İbn Ebû Duâd (ö. 240/854) ve İbnü's-Selcî (ö. 266/880)'nin hayatları, hocaları, talebeleri ve eserleri değerlendirilmiştir.

Sosyo-kültürel ortam başlığı altında; fikirlerin oluşumu ve tartışmaların ortaya çıkışında sosyo-kültürel yapının etkisi olduğu gerçeğini göz önüne aldığımızda, bu sosyo-kültürel ortamı tanımanın aynı zamanda, görüşlerin oluşumuna etki eden, onları şekillendiren bazı faktörleri de tanıma imkânını sunacağı önemli görülmüştür.

Siyasî ve toplumsal yapı yan başlığı altında; ilk olarak siyasî yapı ve Abbâsîlerin ortaya çıkışı incelenmiştir. Abbâsîlerin 524 yıl devlet olarak varlığından sonra çöküş sebepleri üçe döneme ayrılarak incelenmiştir. Abbâsî hilafeti sürecinde birtakım koltuk kavgaları ve devletin tarihi özetlenmiştir. Çeşitli isyanlar ve sosyal/siyasî içeriğe sahip mihne olayı ve birçok toplumsal ve siyasî hadiseler değerlendirilmiştir. Râşid halifeler döneminde devlet başkanlığı meselesi ve Emevî halifelerinin vazettiği riyaset sistemiyle devletin etnik unsura dayalı bir devlet halini aldığına dikkat çekilmiştir. Abbâsîler devrinde siyasî, iktisadî ve dinî sebeplere dayanan isyanlar hakkında kısaca bilgi verilmiş, Hârûnürreşîd devrinin önemli siyasî figürlerden biri olan Bermekî ailesinin devlette elde ettiği konum ve tarih sahnesinden silinmelerine değinilmiştir.

Abbâsî-Mu'tezile ilişkisini açıklayan Kaya, öncelikle Emevîler'in zulümlerinin Allah tarafından takdir olunduğu şeklindeki fikirlerin sahibi olan ve kader hakkında ilk konuşan Ma'bed el-Cühenî (v. 83/702)'nin İbnü'l-Eş'as (v. 85/704) tarafından çıkarılan isyana destek verdiğini belirtmiştir. Abbâsî-Mu'tezile ilişkileri konusunda farklı görüş ileri süren oryantalistlere değinilmiş ve görüşleri serdedilmiştir. Mu'tezile'nin Abbâsî halifeleri üzerindeki etkisini ve mezhebin yayılmasındaki katkısını belirten Kaya, Mu'tezile'nin hangi özellikleriyle meşhur olduğuna dikkat çekmiştir. Mu'tezile'nin, kısaca zındıklar (zenâdika) olarak nitelenen Mecûsî, senevî (düalist), ateist, hevâ ve heveslerine uyan sapıklara karşı mücadele ederek geliştiğinin altı çizilmiştir. Zındık kavramının kapsamı ve zındıklar hakkında yapılan birtakım sınıflandırmalar incelenmiştir. Mu'tezile'nin, Abbâsîler'in ilk dönemlerinde İslâm'ın akâid esaslarına karşı büyük bir tehdit oluşturan zındıklarla mücadelede önemli rol oynadığı belirtilmiştir. Son olarak Mu'tezile'nin, Abbâsîler döneminde, İslâm'a karşı içten ve dıştan yönelen dinî ve fikrî mücadelede başarılı olduğu ve İslâm'ı zararlı fikirlerden koruduğu ifade edilmiştir.

Mihne olayını ele alan Kaya, mihnenin amacını, olayın başlangıcını, mihnede etkili olan ve bunun karşısında duran isimlerin üzerinde durmuştur. Yine mihnenin nerelerde ve nasıl icra edildiği anlatılmış ve bu olayın sadece itikâdi bir olay olmadığına dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra sadece mihne değil rü'yetullah'ın reddi gibi bazı itikadî meselelerin de uygulamalar içerisinde yer aldığı görülmüştür. Mihne döneminin en önemli âlimi Ahmed b. Hanbel üzerinde durularak, Cemâleddin el-Kâsımî (v. 1866/1914)'nin *Târîhu'l-Cehmiyye* isimli eserinde mihne hakkındaki değerlendirmeleri dile getirilmiştir. Son olarak mihne olayının sonuçları anlatılmıştır.

Kültürel yapı yan başlığı altında Abbâsîler devrinin önemine dikkat çekilerek bu dönemde birçok kültürel ve ilmî faaliyetlerin gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Bu tür çalışmaların Abbâsî-Emevî ekseninde ne tür bir bağı ve önemi olduğu açıklanmıştır. Bu anlamda Beytülhikme'nin konumuna değinilmiş ve içerisinde ne tür faaliyetlerin olduğu anlatılarak öneminden bahsedilmiştir.

Tartışmanın taraftarları başlığı altında Mu'tezile ve Ehl-i hadis'in görüşleri esas alınmak suretiyle değil, tartışma konuları dikkate alındığında Mu'tezile'den olduğu kabul edilen Bişr b. Gıyâs el-Merîsî ile Ehl-i hadis'ten kabul edilen Osman b. Saîd ed-Dârimî esas alınarak değerlendirilmiştir. Ayrıca tartışmalara doğrudan ve dolaylı yoldan katılanların künyeleri verilmiş ve bunların önemli görülen eserleri nakledilmiştir.

Bişr el-Merîsî-Osman ed-Dârimî arasındaki tartışma konuları bölüm başlığı altında el-Merîsî ve ashâbı ile ed-Dârimî arasında yaşanan tartışmaların şu ana başlıklar altında cereyan ettiği belirtilmektedir; 1. Allah'a ait isim ve sıfatlar, 2. Halku'l-Kur'ân, 3. Allah'ın duyularla idrak edilmesi ve rü'yetullah, 4. Hadis ilmiyle ilgili meseleler sıralandıktan sonra tartışmalar şöyle ele alınmıştır.

İsim ve sıfatların mahiyeti ve bunlarla ilgili tartışmalar başlığı altında; Allah'ın, Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde geçen isimleri (el-esmâü'l-hüsnâ) hakkında 99 olmasına dair tartışmaların varlığı ve neyi delil olarak aldıklarından bahsedilmiştir.

İlâhî sıfatların mahiyeti ve isim-sıfat ilişkisi yan başlığı altında; ilâhî sıfatların mahiyeti, isim-sıfat ilişkisi, sıfatlar hakkında konuşmak, içtihat ve re'ye dayalı görüşler ortaya koymak, aklî istidlâlde bulunmak gibi konular incelenmiş ve tarafların sıfatlar hakkında temel yaklaşımları ortaya konulmuştur.

Sıfatlar hakkındaki tartışmalar yan başlığı altında; kaynaklarda ilk tartışmanın Mu'tezile tarafından çıkartıldığı belirtilmiş ve bu konuda öne sürdüğü yöntem değerlendirilmiştir. Burada Allah'a atfedilen sıfatlar ve bu sıfatların birbiriyle ilgilerine değinilmiştir.

Halku'l-Kur'ân başlığı altında; Kur'ân-ı Kerim'in yaratılmışlığı görüşünün tarihçesi, temel yaklaşımlar ve ilgili tartışmalar ayrıntılarıyla değerlendirilmiştir. Tarafların birbirlerine olan

yaklaşımları anlatılmış ve son olarak “Lafziyye”² ve “Vâkife”³ adlı grupların bu tartışmadaki düşünceleri ve taraftarları incelenmiştir.

Allah’ın duyularla idrâk edilmesi ve rü’yetullah ile ilgili tartışmalar başlığı altında; rü’yetullah meselesinin, Bişr el-Merîsî ve ashâbı ile Dârimî arasındaki diğer bir tartışma konusu olduğu ve zıt görüşlere sahip oldukları ifade edilmektedir. Bu bağlamda “sûret hadisi” olarak nakledilen rivayet de ayrıca incelenmiştir.

Hadis ilmiyle ilgili tartışmalar başlığı altında; tartışmaların son bölümünü oluşturan bu başlıkta hadis ilmiyle ilgili tartışmalar incelenmiştir. Osman b. Saîd ed-Dârimî’nin eserinde naklettiği bilgilerden, Bişr el-Merîsî ve ashâbı ile yapılan hadis ilmiyle ilgili tartışmalar; *Resûlullah (s.a.v) döneminde hadislerin yazılması meselesi, sahâbenin adaleti, haberlerin delil olma meselesi* gibi başlıklarda değerlendirilmiştir.

Müellifin varmış olduğu sonuç, Bişr el-Merîsî ile Osman b. Saîd ed-Dârimî arasında geçen hadislerle ilgili tartışmalar ortaya konulmuş ve değerlendirilmiştir. el-Merîsî’nin, Ehl-i re’y mensubu bir âlim olmasının yanında te’vilci anlayışın imamı; ed-Dârimî’nin ise muhafazakâr bir hadis âlimi olduğu vurgulanmıştır. Taraftarlar arasında geçen tartışma konularının iki başlık altında toplandığını; birincisinin sıfatlar ve diğerinin de hadis ilmiyle ilgili olduğu ifade edilmiştir. el-Merîsî’nin görüşleri telif etmiş olduğu kitaplardan değil -çünkü eserleri günümüze ulaşmamış- muhaliflerinin kendisi hakkında yazdığı reddiyelerden öğrenebilmekteyiz. Kaya’ya göre el-Merîsî, tartışma konuları olan sıfatlar, rü’yetullah ve Halku’l-Kur’an meseleleri dikkate alındığında Mu’tezile’nin görüşünü benimsemiş olmakla birlikte adalet prensibini reddettiğinden bir Mu’tezilî olarak değerlendirilmez. Osman b. Saîd ed-Dârimî açısından bakıldığında, kendi eseri üzerinden tartışma konularının anlatılması ona ait görüşlerin neler olduğunu kendi ifadelerinden öğrenme imkânı vermektedir. Dârimî’nin Şafîî âlimi olduğu kaydedilse de sıfatlar hakkında savunduğu görüşlere bakıldığında Hanbelî mezhebine daha yakın olduğu anlaşılmaktadır. Hatta onu Selefiyye’nin en önemli temsilcilerinden olan İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyım üzerinde büyük etki bıraktığı anlaşılmaktadır.

Bu araştırma, dönemin öne çıkan tartışma konularını, âlimlerin yaklaşımlarını ve buna katkı sağlayan görüşler hakkında bir bakış açısı kazandırmıştır. Araştırmanın temel konusu olan tartışmalara geçilmeden önce ekoller ve tartışmanın yaşandığı sosyo-kültürel ortam ve taraftarlar tanıtılarak dönem hakkında bilgi verilmiştir. Eserde tartışmaların mesnetlerini kavramak ve fikirleri yansıtmak için ana roldeki kişilerin seçilmesi araştırmaya objektif hale getirmiştir. Araştırmada tarafların yer yer kendilerine zıt görüşlere karşı sert üslup kullanmaları dikkat çekmiştir.

² Kur’ân-ı Kerim lafızlarının ve bunları okumanın mahlûk olduğunu kabul edenlerin görüşüdür. Yusuf Ş. Yavuz, “Lafziyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2003), 27/48.

³ Halku’l-Kur’an konusunda selef herhangi bir şey söylemediğinden onun hakkında konuşmayı bidat sayarak Kur’ân’la ilgili olarak mahlûk ya da gayr-ı mahlûk denilmesini doğru bulmayanların benimsediği görüştür. Mustafa Öz, “Vâkife”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2012), 42/487-488.